

Bitne odrednice Tillichova filozofijsko–teologijskog mišljenja

Dubravko Arbanas*

Sažetak

Paul Tillich je bio filozof i teolog koji je ostao najpoznatiji kao filozof religije i teolog kulture. Pozadina svakog mišljenja je važna za njegovo bolje praćenje i razumijevanje, stoga će ovo razmatranje nastojati pokazati bitne odrednice Tillichove filozofijsko–religijske i teološke misli, koju je razvijao kroz svoja brojna djela iz područja kulture, povijesti, umjetnosti, politike i znanosti. Uže područje istraživanja su specifični socijalni i intelektualni utjecaji koji su bili presudni za njegov misaoni razvoj kao profesionalnog filozofa i teologa. Metoda proučavanja je analiza nekoliko Tillichovih autobiografskih izvještaja i relevantnih eseja, kao i biografskih izvještaja njegovih bliskih suradnika i prijatelja. Kritičkom analizom ovih djela autor je došao do zaključka da je odnos filozofije i teologije u središtu pozornosti Tillichova života i promišljanja.

Ključne riječi: religija, filozofija, teologija, kultura, povijest, umjetnost, politika, znanost.

1. Uvod

Paul Tillich nam je ostavio tri kratka, ali dragocjena autobiografska izvještaja u kojima se nalaze bitni podaci o njegovu životu i radu. Dva su u njegovim djelima¹, dok je treći uvodni esej u antologijski zbornik radova o ovom filozofu i teo-

* Mr. sc. Dubravko Arbanas, *Edunova — škola informatike i managementa*, Osijek. Adresa: Lorenza Jägerova 5, 31000 Osijek, Hrvatska. E-pošta: adubravko@gmail.com

1 Više o tome u: Tillich, P., *On the Boundary: An autobiographical Sketch*, introductory essay in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 3–73; četvrto poglavlje *Between Reality and Imagination*, je posthumno objavljeno u: Tillich, P., *On Art and Architecture*, John Dillenberger in collaboration with Jane Dillenberger (ed.), translations from German Texts by Robert P. Scharlemann, New York, 1987, str. 3–6; Tillich, P., *Author's Introduction*, introductory essay in *Protestant Era*, translated by James L. Adams, Chicago, 1957, v–xxvi; i mali izvještaj Tillich, P., *On the Boundary Line*, *The Christian Century*, 1960, str. 1435–37; koji se pojavljuje i u: *The Essential Tillich: An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, Forrester F. Church (ed.), Chicago, 1987, str. 209–213.

logu, prvi u američkoj ediciji »Knjižnica živih teologa«.² Njegova supruga Hannah nam je ostavila osobnu autobiografiju svoga dugogodišnjega burnog i strastvenog života s mužem sve do njegove smrti 1965. godine³, kao i zanimljive zabilješke s njihovih zajedničkih i mnogobrojnih putovanja po svijetu.⁴ Najznačajniji biografski prikaz Tillichova života i rada dali su nam njegovi suradnici i supružnici Wilhelm i Marion Pauck u svojoj opsežnoj monografiji o svome dugogodišnjem bliskom prijatelju, koji je i sam pred kraj života surađivao na tom djelu, u kontekstu svoje preokupacije u vezi s »postumnim Tillichom«.⁵ Američka akademija umjetnosti i znanosti je nakon toga izdala antologiju o njemu, odnosno zbornik radova američkih stručnjaka o svom općenito najutjecajnijem misliocu,⁶ a prva dva rada Tillichovih prijatelja i najbližih suradnika, koji su ujedno i glavni urednici cijelog projekta, također su dobar uvod u njegovu misao i njegov život. Prvi je James Luther Adams⁷, za kojeg je Tillich rekao da »(...) zna njegove radove bolje nego što ih zna i on sam«⁸, dok je drugi Wilhelm Pauck.⁹ Tillichov student prve generacije njegove profesure u New Yorku, kasnije i obiteljski prijatelj, psiholog Rollo May¹⁰, ostavio nam je svojevrsan osobni portret svog prijatelja, a pred kraj njegove karijere Tillichova tajnica na Harvardu Grace Calí prikazala je složenu ličnost čovjeka kojemu je pomagala.¹¹

Tillich je sebe volio prikazivati kao čovjeka koji živi i misli na »razmeđu« graničnih pitanja, koja je prikazao kroz dvanaest poglavlja svoga prvoga autobiografskog izvještaja, kojim se želio predstaviti američkoj čitalačkoj publici:

Kada su me zamolili da prikažem razvojni put mojih ideja tijekom mog života, pomislio sam da koncept granične linije može biti prikladan simbol moga osobnog i intelektualnog razvoja. To je bila moja sudbina, u gotovo svim smjerovima, stajati između različitih mogućnosti egzistencije, ni u jednoj biti potpuno kod kuće, ne zauzeti konačan stav

- 2 Vidi Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, introductory essay in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 3–21. Neznatno promijenjena verzija eseja je posthumno objavljena u: Tillich, P., *What Am I? An autobiographical Essay: Early Years*, in *My Search for Absolutes*, New York, 1967. From a lecture series delivered at the University of Chicago Law School in 1965, includes drawings by Saul Steinberg, str. 23–54. Ova verzija se pojavljuje i u: *The Essential Tillich: An Anthology of the Writings of Paul Tillich*, Forrester F. Church (ed.), Chicago, 1987, str. 250–270; a njen izvadak je posthumno objavljen i u: Tillich, P., *On Art and Architecture*, New York, 1987, str. 7–10.
- 3 Tillich, H., *From Time to Time*, New York, 1973.
- 4 Tillich, H., *From Place to Place: Travels with Paul Tillich, Travels without Paul Tillich*, New York, 1976.
- 5 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976.
- 6 Adams, J. L. /Pauck, W. /Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985.
- 7 Adams, J. L., *Introduction: The Storms of Our Times and Starry Night*, in Adams, J. L. /Pauck, W. /Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985.
- 8 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. ix.
- 9 Pauck, W., *To Be or Not to Be: Tillich on the Meaning of Life*, in Adams, J. L. /Pauck, W. /Shinn, R. L. (eds.), *The Thought of Paul Tillich*, New York, London, 1985.
- 10 May, R., *Paulus: A personal portrait of Paul Tillich*, New York, 1973.
- 11 Calí, G., *Paul Tillich First Hand: A Memory of the Harvard Years*, Chicago, 1996.

prema nijednoj. Koliko god je takva pozicija plodna za mišljenje, budući da mišljenje pretpostavlja sposobnost primanja novih mogućnosti, ona je teška i opasna za život, koji stalno zahtijeva odluke i time izuzimanje druge mogućnosti. Iz ove sklonosti i ovih napetosti dolazi oboje, sudbina i zadaća.¹²

1. Socijalni utjecaji

1.1. Utjecaj roditelja

Tillich je rođen 1886. godine u seocetu slavenkog imena Starzeddel, koje danas pripada Poljskoj, a tada bijaše u sastavu pruske provincije Brandenburg. Bio je na razmeđu, odnosno pod snažnim utjecajem suprotnih temperamenata oba roditelja, koje je poštovao i volio, kao i svoje dvije mlađe sestre, tijekom skromnog ali privilegiranoživota u župskoj kući. Njegov strog i melankoličan otac Johannes bio je prvi luteranski pastor u obitelji, upravitelj svoga crkvenog okruga i član crkvenog vijeća Pruske evangeličke crkve sa sjedištem u Berlinu. Kao adolescent je ostao bez rano preminule, velikodušne, ali krute i sjetne majke Mathilde, koja dolazi iz liberalne građanske obitelji, i za koju je rekao: »Moj cijeli život je ugrađen u nju (...) Ne mogu zamisliti nijednu drugu ženu.«¹³ Nakon njezine smrti je bio pod tolikim utjecajem očeva autoriteta da se često osjećao preplavljen njime, što je uzrokovalo duboki unutarnji konflikt u mladom Tillichu, vidljiv kroz borbu za osobnu slobodu, koja se kasnije protegnula i na odnos s autoritetom kršćanske objave. Njegov prijatelj C. R. Wegener je doživio Tillichova oca kao Velikog inkvizitora,¹⁴ primijetivši da je točan Barthov¹⁵ opis autorove teologije kao izraza protivljenja i straha od Velikog inkvizitora,¹⁶ s tim što je »(...) Wegenerova procjena ista, izuzev što je on zamijenio tu figuru s Freudovom frazom 'kompleks straha od oca'. Ali to se svodi na isto.«¹⁷ Svaki novi nivo izborene slobode i intelektualne samostalnosti bio je popraćen nezdravim osjećajem krivnje, koji Tillich nije nikada do kraja prevladao:

Najteže za prevladati je bio utjecaj autoritativnog sustava moga osobnog života, posebno u njegovu religioznom i intelektualnom aspektu. Oboje, moj otac i majka, bili su jake

12 Tillich, P., *On the Boundary: An autobiographical Sketch*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 3.

13 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 5.

14 *Braća Karamazovi* Dostojevskog bilo je vrlo popularno djelo u to vrijeme. Tillichov prijatelj i suradnik C. R. Wegener je upućivao na sličan i simbolički način na Velikog inkvizitora, kako je opisan u Ivanovoj priči Aljoši. Ova aluzija nije literarna; Veliki inkvizitor je u tom smislu osoba bespogovornog autoriteta, a Johannes Tillich jasno odražava taj opis.

15 K. Barth je na početku svoje karijere, neposredno nakon Prvoga svjetskog rata, već bio uzburkao duhove svojim prvim velikim djelom *Poslanica Rimljanima*, a kasnije je postao jedan od vodećih protestantskih teologa dvadesetog stoljeća.

16 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 8.

17 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 30.

ličnosti. Moj otac je bio savjestan, vrlo dostojanstven, potpuno uvjeren i u prisutnosti sumnje, ljutit pristalica konzervativnoga luteranskog gledišta. Moja majka, koja dolazi iz više demokratskoga, liberalnog Rhinelanda, nije imala autoritativan stav. Međutim, bila je pod dubokim utjecajem krutog morala Zapadnoga reformiranog protestantizma. Posljedice su bile ograničavajući pritisci u mišljenju i djelovanju, unatoč toplom ozračju privržene skrbi (a dijelom zbog njega). Svaki pokušaj prekida s tim je spriječen neizbježnom sviješću o krivnji, uzrokovanoj poistovjećivanjem roditeljskog i božanskog autoriteta. Postojao je samo jedan način na koji je otpor bio moguć, naime uporabom onih istih načela uspostavljenih očevim autoritativnim sustavom, protiv tog sustava kao takvog. I to je bio način koji sam instinktivno izabrao.¹⁸

1.2. *Studentski život*

Nakon gimnazije¹⁹ Tillich je počeo svoje studije u Berlinu, zatim ih nastavio u Tübingenu, Halleu i ponovno u Berlinu, tijekom kojih je bio član, a kasnije i predsjednik jedne od mnogih njemačkih studentskih udruga, poznatih pod nazivom Wingolf Society, čija je glavna svrha bila nastavak srednjovjekovne tradicije kroz brojne večernje skupove na kojima su se vodile plodne rasprave. Često je napominjao da je u toj »kući prijateljstva« više naučio o različitim idejama i međuljudskim odnosima nego kroz najbolje obrazovne programe, i toga se s radošću sjećao do kraja svog života: »Moje članstvo u takvom bratstvu s kršćanskim načelima nije samo naj sretnije nego također i najvažnije iskustvo.«²⁰

Bivanje na razmeđu posebno dolazi do izražaja u autorovu usporednom studiju filozofije i teologije. U kontekstu njegove adolescentske želje da postane filozof slušao je mnoge filozofske kolegije, premda je formalno studirao protestantsku teologiju:

Granično stanje kojim nastojim objasniti svoj život nije nigdje vidljivije nego ovdje. Od vremena mojih posljednjih godina u gimnaziji imao sam želju postati filozof. Iskoristio sam svaki slobodan sat za čitanje filozofskih knjiga, koje su mi slučajno došle u ruke. (...) Tijekom pisanja tih radova [vidi narednu bilješku] bio sam student protestantske teologije, a na završetku mojih studija postao sam pomoćni pastor u raznim župama Stare pruske ujedinjene crkve.²¹

Taj interes je plodno razvijao u obje svoje disertacije,²² u kojima je razmatrao Schellingovu filozofiju religije, kao i tijekom dugogodišnje profesorske, znanstve-

18 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 8. O tome također u: Tillich, P., *On the Boundary Between Two Temperaments*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 3–5.

19 Tillich je pohađao gimnaziju u Königsbergu i nastavio školovanje u *Friedrich Wilhelm Gymnasium* u Berlinu, gdje je shvatio da želi biti filozof, posebno nakon majčine smrti.

20 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 11. O tome također u: Tillich, P., *On the Boundary Between Theory and Practice*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 18–19.

21 Tillich, P., *On the Boundary: An autobiographical Sketch*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 30–32.

22 Tillich je postigao oba akademska zvanja s tezama o F. W. J. Schellingu: doktorat iz filozofije na Sveučilištu u Breslau s tezom *The Construction of the History of Religion in Schelling's Positive Phi-*

ne i društvene karijere.²³ Premda je nakon stjecanja doktorata iz filozofije donio odluku da postane sveučilišni profesor, s obzirom na svoju obiteljsku i religijsku luteransku pozadinu usporedo sa studijem pripremao se i za službu pastora,²⁴ te je i zaređen u evangeličkoj Crkvi sv. Mateja u Berlinu 1912. god.

1.3. Društveni i kulturni život u Berlinu

Tillich je bio i na razmeđu sela i grada — u tom smislu je bitan utjecaj na njega imao gradski, društveni i kulturni život Berlina: »Dojam velikog grada je na neki način sličan onome na moru: beskrajnost, otvorenost, neograničenost prostora! Povrh toga privlačio me dinamičan život u Berlinu, neizmjerena količina prometa, masa ljudi, stalno promjenjivi prizori, neiscrpane mogućnosti.«²⁵ Tako je bilo posebno nakon Prvoga svjetskog rata, kada se iz ruševina razvijao u vodeći kulturni centar Europe, u kojem se Tillich angažirao kao privatni docent i teoretski analitičar svojim mnogobrojnim i raznovrsnim predavanjima. U Berlinu je nakon propalog braka živio u svojevrsnom »kreativnom kaosu«,²⁶ u kojem je doživljavao osjećaj velike slobode, praćen dubokim konfliktima i psihičkim krizama kroz »boemski«²⁷ stil života: »'Dar slobode', kako je kasnije pisao, 'podrazumijeva opasnost od ropstva, obilje života podrazumijeva opasnost od bolesti'. Obilje veza sa ženama tih godina bile su uzrok neke vrste bolesti u njemu. (...) U isto vrijeme, kroz mogućnost izbora osjećao je strah da neće naći ni odmor, ni izlaz iz te situacije ako ta kaotična egzistencija potraje.«²⁸

osophy: Its Presuppositions and Principles, 1910, licencijat iz teologije s tezom *Mysticism and Guilt-Consciousness in Schelling's Philosophical Development*, 1911, s tim da je doktorsku tezu razvio iz već napisane teološke teze, čime su njegovi studiji formalno završili.

- 23 Tillich je radio na nekoliko različitih sveučilišta i katedri, na kojima je predavao filozofiju (u Breslau), teologiju (u Halleu i Marburgu), znanost religije (u Dresdenu), teologiju (u Leipzigu) i na kraju filozofiju (na tada tek ustanovljenom, modernom i većinom židovskom Sveučilištu u Frankfurtu na Majni). To su bile najuspješnije i »slavne« godine njegove akademske karijere u domovini, ili, kako ih je općenito opisivao, »zlatno doba« njemačkoga sveučilišnog života. U Americi je nastavio svoj rad na uglednom internacionalnom *Union Theological Seminary* u New Yorku, gdje je proveo svoje najplodnije godine sve do umirovljenja 1955, zatim je sedam godina predavao u privilegiranom statusu na *Harvard Divinity School* i na kraju na *Chicago Divinity School* sve do svoje smrti 1965.
- 24 U tom smislu je važan njegov rad pomoćnog propovjednika u Moabitu, radničkom području Berlina, u kojem je zajedno s prijateljem Wegenerom održavao apologetska i ekumenska predavanja kroz tzv. »večeri razboritosti«. Nažalost, po tom prijatelju je bio žrtva i nesretnoga ljubavnog trokuta, budući da ga je njegova prva supruga Margarethe Wever napustila upravo zbog tog »prijatelja« dok se on borio na Zapadnom frontu.
- 25 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 6–7. O tome također u: Tillich, P., *On the Boundary Between City and Country*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 6–7.
- 26 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 13–14.
- 27 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 81.
- 28 *Isto*, str. 83.

Tillichova strast za likovnu umjetnost²⁹ je rođena tijekom strahota i ružnoće Prvoga svjetskog rata, baš kao i njegova politička osviještenost. Ljubav prema arhitekturi, kiparstvu i nadasve prema slikarstvu bijaše samo drugačiji put prema osobnoj samospoznaji, koja je imala ključnu ulogu u razvijanju njegovih ideja na razmeđu religije i kulture:

Uvijek kada ljudska egzistencija u mišljenju ili djelovanju postane predmet sumnji i pitanja, kada bezuvjetno značenje postane vidljivo u djelima koja imaju samo uvjetovano značenje u sebi samima, kultura je religiozna. Kroz iskustvo supstancijalno religioznog svojstva kulture došao sam na razmeđu kulture i religije, koje nikada nisam napustio. Moja filozofija religije je u prvom redu posvećena njezinu teoretskom razumijevanju.³⁰

Značajno je i njegovo iskustvo objave pred Botticellijevom *Madonom s anđelima*, koje nije tek iskustvo neopisive ljepote, nego prije svega iskustvo apsolutne stvarnosti: »U tom veličanstvenom trenutku na koji se često osvrtao shvatio je nešto drugo: mogućnost iskustva apsoluta — njegovim riječima, biti zahvaćen time — kroz nešto drugo nego što su tek crkveni simboli i znakovi.«³¹ Na Picassovu *Guernicu* je gledao kao na možda najveću »protestantsku« sliku modernog vremena, u kojoj se može naći radikalizam protestantskog pitanja, prije nego njegov odgovor. U njoj je također predočen svijet krivnje, tjeskobe i očaja, s neobičnom mješavinom suosjećanja i sadizma, koja može biti shvaćena i kao Tillichov osobni psihički okvir, sa svim složenim varijacijama mnogih nespojivih vrijednosti i sklonosti s kojima se borio. Smatrao je da ekspresionizam predstavlja »bitan napredak« i »prodornu« borbu protiv buržoaskog ukusa, koji se kasnije formirao i kroz njegovu borbu protiv njihova licemjernog morala i konvencionalne teologije.

Svekoliku umjetnost je shvaćao kao najviši oblik izražavanja, odnosno kao autentično kreativno kraljevstvo imaginacije, premda je slikarstvo u tome najpotpunije budući da pokazuje najsuptilnije osobine čovjekove duše:

Zaključio je da je samo prava vrsta slikarstva i jedino slikarstvo dostojno naziva »velik«, samo ono omogućava da moć bitka sjaji kroz oblike i boje na slikarskom platnu, sve drugo je za njega vrsta nedostojne ili uljepšane stvarnosti. Time je Tillich vođen od svoga razmatranja slikarstva prema uvidu koji postaje glavna tema njegove filozofije religije; naime, kako smo već napomenuli, religija je »supstancija kulture«, dok je kultura oblik kroz koji religija izražava samu sebe.³²

29 Više o tome u: Tillich, P., *On Art and Architecture*, New York, 1987. Ova antologija Tillichovih radova je u cijelosti posvećena njegovom viđenju vizualnih umjetnosti i arhitekture.

30 Tillich, P., *On the Boundary: An autobiographical Sketch*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 49. Više o tome u: Tillich, P., *Religion and Secular Culture*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. 55–65.

31 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 76.

32 *Isto*, str. 78.

2. *Intelektualni utjecaji*

2.1. *Romantična mladost*

Tillich se često prisjećao svoga romantičnog odnosa prema prirodi, posebno prema »beskonačnom oceanu i drveću«, koji se kasnije formulirao kroz njegov filozofski jezik i misaoni razvoj. Neka ovaj duži navod pokaže kako je ta »romantična imaginacija« utjecala na njega:

Te rane impresije se mogu dijelom smatrati za ono što je izazivalo romantično kretanje u mojim osjećajima i mišljenju. Jedna strana tog tzv. romantizma je moj odnos prema prirodi. To je izraženo u pretežno estetsko–meditativnom stavu prema njoj, koji je različit od znanstveno–analitičkog ili tehničko–upravljačkog odnosa. (...) Kada pitam samog sebe o biografskoj pozadini tzv. romantičnog odnosa prema prirodi, otkrivam tri uzroka koji su vjerojatno zajedno utjecali u istom smjeru. Prvi sam otkrio u stvarnoj komunikaciji s prirodom, svakodnevno u mojim ranim godinama, a kasnije tijekom nekoliko mjeseci svake godine. Mnogi nezaboravni slučajevi »mističkog sudjelovanja« u prirodi ponavljali su se u sličnim situacijama. Drugi uzrok romantičnog odnosa s prirodom je utjecaj poezije. Njemačka pjesnička literatura je potpuno izražavanje prirode misticizma, čak i ona izvan romantičke škole. Posebno pjesništvo Goethea, Hölderlina, Novalisa, Eichendorffa, Nietzschea, Georgea i Rilkea, koji me nikada nisu prestali dublje dirati od kada sam ih prvi puta čitao. Treći uzrok ovog stava prema prirodi dolazi od moga luteranskog porijekla. (...) Romanticizam ne znači samo poseban odnos prema prirodi, znači također i poseban odnos prema povijesti.³³

U ovom kontekstu je filozofija klasičnoga njemačkog idealizma imala bitan utjecaj na autora, posebno jedan njezin predstavnik, koji je u najvećoj mjeri odredio njegovo cjelokupno filozofsko gledište: »To je razlog ogromnoga emocionalnog utjecaja koji je Schellingova filozofija prirode imala na mene, premda sam bio svjestan da je ta filozofija znanstveno nemoguća. To je teološki formulirano u mom učenju o sudjelovanju prirode u procesu pada i spasenja.«³⁴

2.2. *Vrijeme studija*

Tillich je na početku svojih studija proveo po jedan semestar u Berlinu i Tübingenu, a potom dvije godine na teološkom fakultetu u Halleu, gdje su tada vladale dvije tradicije: pijetizam Augusta Hermanna Frenckea i racionalizam Christiana Wolffa. Svi profesori su ga se dojmili, ali je daleko najznačajniji utjecaj na njega izvršio čovjek velikoga intelektualnog, vjerskog i moralnog autoriteta i stari profesor teologije Martin Kähler,³⁵ na čijim predavanjima mu je postala jasna snaga tzv. »protestantskog načela«, kako je to kasnije nazvao:

33 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 4–5. Više o tome u: Tillich, P., *On the Boundary Between Reality and Imagination*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 13–17.

34 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 4.

35 M. Kähler je bio posebno posvećen Goetheu prije nego što se osvijestio luteranskim učenjem o »opravdanju po vjeri«, koje se temelji uglavnom na Pavlovoj poslanici Rimljanima. To je bila nje-

Protestantizam je shvaćen kao posebno povijesno utjelovljenje univerzalno značajnog načela. Ovo načelo u kojem je izražena jedna strana božansko–ljudskog odnosa je učinkovito u svim razdobljima povijesti, što je pokazano u velikim religijama ljudskog roda; to je snažno naglašeno kroz židovske proroke, očitovano je u slici Isusa kao Krista, ponovno je otkriveno kroz vrijeme u životu crkve i kao jedinstveno osnivanje crkava reformacije, i to će izazivati ove crkve kada god one ostave svoje temelje. (...) To je temeljni kriterij svih religioznih i svih duhovnih iskustava. (...) Protestantizam kao načelo je vječan i stalan kriterij svega vremenitog.³⁶

Osim toga Tillich je bio pod utjecajem spomenutog profesora i s obzirom na luteransko učenje o opravdanju po vjeri, odnosno učenje da je čovjek opravdan po milosti kroz vjeru, ne samo kao grešnik već i kao čovjek koji sumnja. To je za njega bilo važno otkriće i potpora ne samo u religiozno–moralnom već također i u religiozno–intelektualnom životu, što mu je donijelo veliko olakšanje u njegovim osobnim psihičkim konfliktima i poticaj za daljnje istraživanje. Kähler je zaslužan i što je Tillich razvijao svoju teološku misao kroz tzv. »teologiju posredovanja«, koja je u svom metodološkom obliku bila pretežna u njegovu mišljenju: »Ako je odbačena posrednička zadaća teologije, sama teologija je odbačena, zbog toga što pojam 'theo–logy' kao takav implicira posredovanje između misterija koji je *theos* i razumijevanja koje je *logos*. (...) Stoga ja ne bih bio posramljen nazivom 'teolog posredovanja', koji bi za mene jednostavno značio 'theo–logian'.«³⁷

Na istom fakultetu je predavao i profesor filozofije Fritz Medicus,³⁸ koji je probudio Tillichov interes za klasični njemački idealizam: »(...) sinteza, kao način mišljenja, bila je moj vlastiti put. Ona se odvijala kroz klasične njemačke filozofe od Kanta do Hegela, i ostala dominantna snaga moga cjelokupnoga teološkog rada. Svoj konačni oblik je dobila u mojem djelu *Systematic Theology*.«³⁹ Bitan utjecaj na njegov misaoni razvoj došao je i s druge strane:

Jedan od njih bilo je naše otkriće Kierkegaarda i potresan utjecaj njegove dijalektičke psihologije. To je bila predigra onog što se dogodilo 1920–tih, kada je Kierkegaard postao svetac teologa i filozofa. Ali to je bila samo predigra; budući da je duh devetnaestog stoljeća još uvijek prevladavao, nadali smo se da velika sinteza između kršćanstva i humanizma može biti postignuta oruđem njemačke klasične filozofije.⁴⁰

gova glavna ideja koja je odvajala protestantizam i katoličanstvo, postajući tzv. »materijalno« načelo protestantskih crkava, uz biblijski uzor bića kao »formalnog« načela. Povjesničari teologije ga svrstavaju među tzv. »teologe medijacije« ili »posredovanja«, često u obezvrijeđenom smislu.

36 Tillich, P., *Author's Introduction*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. vii–viii.

37 *Isto*, str. ix–x.

38 F. Medicus je svojim zapaženim radom o Fichteu pridonio renesansi klasičnoga njemačkog idealizma, a budući da nije bio puno stariji od svoga proslavljenog učenika, ostali su prijatelji do kraja života. Tillich nije nikada zaboravio blagotvoran utjecaj svog učitelja, koji ga je posebno cijenio zato što je spasio Schellinga od zaborava.

39 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 10.

40 *Isto*, str. 11.

U tom razdoblju autorova života, između studentskih dana i početka Prvoga svjetskog rata, dogodio se još jedan važan utjecaj:

To je bio susret s kasnim Schellingom, posebno s njegovom tzv. pozitivnom filozofijom. Tu leži presudan filozofski prekid s Hegelom i početak pokreta koji se danas naziva egzistencijalizam. Ja sam bio spreman kada se to pojavilo, u punoj snazi nakon Prvoga svjetskog rata, gledajući to u svjetlu opće pobune protiv hegelijanskog sustava usklađivanja koji se zbivao u desetljećima nakon Hegelove smrti, i koja je kroz Kirkegaardu, Marxa i Neitzschea postala odlučujuća za sudbinu dvadesetog stoljeća.⁴¹

2.3. *Akademski i društveno-politički život*

Neposredno nakon rata, tijekom profesorskog rada u Berlinu, Tillich je napisao ključne eseje i formirao svoju filozofiju religije: *The Philosophy of Religion*, *The Conquest of the Concept of Religion in the Philosophy of Religion*, iz koje je razvio i svoju teologiju kulture u svome prvom zapaženom javnom predavanju *On the Idea of a Theology of Culture*,⁴² koja će zauvijek ostati u središtu njegova zanimanja, a po mnogima i njegov najveći teološki doprinos.⁴³

Na temelju analize povijesti religije i kršćanstva Tillich je tražio novu religioznu odnosno protestantsku interpretaciju povijesti, posebno s obzirom na raskol između konzervativnog luteranizma i socijalističkog utopizma u Njemačkoj. Smatrao je da se u tom smislu mogu pronaći dosadašnji odgovori kroz tri glavna koncepta: *theonomy*, *kairos* i *demonic*.⁴⁴ Kršćanska interpretacija povijesti rane i srednjovjekovne crkve bila je uglavnom u duhu Augustina konzervativna, dok je sekularna interpretacija bila konzervativno pesimistička, evolucijski optimistička ili revolucionarno utopistička. Luteranizam je pokazivao sklonost prema prvom tipu, kalvinizam prema drugom, a sektaštvo prema trećem. Rani i visoki srednji vijek su imali sustav vrednovanja koji klasični protestantizam nije nikada prihvatio — Tillich ga je nazivao *teonomnim* razdobljem, nasuprot *heteronomnom* u kasnom srednjem vijeku i samozadovoljnom *autonomnom* razdoblju modernog humaniz-

41 *Isto*.

42 Tillich, P., *What is Religion*, James L. Adams (ed.), New York, 1969. Ova tri ključna eseja su originalno objavljivana u Njemačkoj između 1919–1925. Više o tome u: Tillich, P., *Theology of Culture*, Robert C. Kimball (ed.), New York, 1959. A book of collected essays by Tillich.

43 »U godinama nakon revolucije moj je život postao intenzivniji, ali i ekstenzivniji. Kao privatni docent teologije Sveučilišta u Berlinu (1919–1924) predavao sam kolegije koji su uključivali odnos religije prema politici, umjetnosti, filozofiji, dubinskoj psihologiji i sociologiji. 'Teologija kulture' je bila ta koju sam predstavio u svojim predavanjima iz filozofije religije, njezine povijesti i strukture.« U: Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 13.

44 »Ove ideje su se razvijale u mojoj 'Religionsphilosophie' ('Philosophy of Religion') koja se pojavila kao odjeljak *Lehrbuch der Philosophie* (*Textbook of Philosophy*, u uredništvu Max Dessoira). Izrazi toga istog gledišta su dani u esejima: *Philosophy and Fate*, *Philosophy and Theology* i *Kairos*, u ovoj knjizi«, u: Tillich, P., *Author's Introduction*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. xii. Više o tome u Tillichovim esejima: *The Demonic*, i *Kairos and Logos*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 77–122; 123–175; i *Kairos*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. 32–51.

ma.⁴⁵ Iz učenja o opravdanju po vjeri razvio je tzv. »protestantsko načelo« koje odbacuje heteronomiju (predstavljenu u učenju o papinoj nepogrešivosti), također i samozadovoljnu autonomiju (predstavljenu u sekularnom humanizmu), a traži autonomiju koja nadilazi samu sebe, odnosno teonomiju. Autor je ovom analizom došao do središnje postavke svoje filozofije religije: »(...) religija je supstancija kulture, kultura je izražavanje religije.«⁴⁶ Uz to treba reći da je velik dio njegova rada posvećen svojevrsnoj »teonomnoj« interpretaciji kulture.

S obzirom na sociološke odnose, na Tillicha je najviše utjecao Karl Marx⁴⁷ sa svojom analizom društveno–ekonomskih odnosa i buržoaskog društva, u kojoj je pronašao razumijevanje ljudske prirode i povijesti, a koja je puno bliža kršćanskoj antropologiji nego što je to slika čovjeka u idealističkoj teologiji. No odbacivao je njegove proračunate, materijalističke i propagandne stavove.

U to vrijeme je u Njemačkoj bila i konferencija svih kontinentalnih religioznih socijalista, na kojoj je jedan od glavnih govornika bio i mladi švicarski teolog Karl Barth, koji je poticao slušatelje na poistovjećivanje s kršćanskom crkvom, da rade na tome bez povezivanja s bilo kojom političkom strankom ili društvenim programom. Stoga su religiozni socijalisti nastojali izraziti svoje ideje u malim pojedinačnim grupama, koje su se povremeno susretale i skicirale različite programe za reformu kaotičnoga njemačkog društva. Tillich se pridružio, a kasnije postao i čelnik grupe koja se istaknula u Berlinu.⁴⁸ Unatoč malom broju optimističnih entuzijasta koji su naivno raspravljali o problemima svijeta, autor je razvio jednu od svojih ključnih ideja:

Ali oni su postali sve više ujedinjeni u uvjerenju da je katastrofa Prvoga svjetskog rata dala okvir za presudne akcije obnove. Tillich je to izrazio reinterpetacijom novozavjetne ideje *kairosa*, trenutka pravovremene akcije kada vječno (što treba biti) izbije u vrijeme (postojeće stanje), što dovodi do stvaranja nečega novog izvan starih i nestajućih okolnosti. Ideja *kairosa* je time postala žarište svih razmatranja među berlinskim religioznim socijalistima, središnja točka njihove filozofije povijesti i njihov prijedlog za odgovornu povijesnu akciju.⁴⁹

45 Više o tome u: Tillich, P., *On the Boundary Between Heteronomy and Autonomy*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 22–30.

46 Tillich, P., *Author's Introduction*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. xiii.

47 Više o tome u: Tillich, P., *Christianity and Marxism*, in *Political Expectation*, James L. Adams (ed.), New York, 1971, str. 89–96.

48 To je bila grupa religioznih socijalista poznata pod nazivima »berlinska grupa« ili »kairos grupa«, koju su vodili Günter Dehn i Karl Mennicke, koji je bio duša grupe, uz ostale Tillichove kolege i prijatelje: Arnolda Woltersa, Adolfa Löwea i Eduarda Heimanna, koji su svi zajedno s Tillichom otpušteni iz njemačkoga sveučilišnoga života dolaskom nacista na vlast, te su svi osim prvog našli svoju budućnost u Americi. Izdavali su i malo, ali kvalitetno glasilo *Blätter für den Religiösen Sozialismus*, koje je kasnije nazvano *Neue Blätter Für den Sozialismus*. Jedan od najiscrpnijih članaka o »kairos grupi« i pokretu religioznih socijalista je Heimannov *Tillich's Doctrine of Religious Socialism*, u: Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 312–325.

49 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 73.

Jedna od njihovih akcija je bio i tzv. »akademski tjedan« sredinom dvadesetih godina. Na tom zasjedanju je Tillich održao predavanje *The Religious Situation*, koje je kasnije postalo dio njegove poznate istoimene knjige.⁵⁰ Treći i odlučujući koncept za autorovu interpretaciju povijesti je zaboravljeni pojam *demonic*, koji je u modernoj teologiji zanemaren unatoč velikoj važnosti koju je imao za Isusa i apostole, a koji je autor i osobno doživio tijekom svoga kaotičnog života u Berlinu kao snagu koja je istovremeno kreativna i destruktivna: »Ideja demonskog je mit-ski izraz stvarnosti koja je bila u središtu Lutherova iskustva kao što je bila i u Pavla, naime strukturalna, stoga i neizbježna moć zla.«⁵¹

Tillich je u Berlinu držao predavanja o »kršćanstvu i socijalnim problemima sadašnjosti«, a pritom je koristio i povijesna istraživanja Ernsta Troeltscha.⁵² To je uz njegovu vjeru i sklonost prema socijalizmu predstavljalo dio njegova najranijeg poziva. Istovremeno je radio i na svojoj prvoj knjizi *The System of the Science*,⁵³ a planirao je i sustav teologije na kojem je radio gotovo cijeli život, pišući po potrebi i mnoge druge radove. Nakon petogodišnjeg rada u Berlinu Tillich je pozvan u Marburg da zamijeni starijeg Rudolfa Otta,⁵⁴ s kojim je imao plodna razmatranja o kršćanstvu, azijskim religijama i demonskom utjecaju zla. Ottova ideja »svetog« je u doživljenom obliku utjecala na autora još od njegovih dječaćkih dana u Schönfliessu:

To je bilo iskustvo »svetog« koje mi je dano u to vrijeme kao neuništivo dobro i temelj moga cijeloga religijskog i teološkog rada. Kada sam prvi puta čitao *Idea of the Holy* Rudolfa Otta, odmah sam je razumio u svjetlu ovih ranih iskustava i upotrijebio u svom mišljenju kao sastavni dio. To je odredilo moju metodu u filozofiji religije, koju sam počeo iskustvom svetog i usavršio do ideje o Bogu, ali ne i u obrnutom smjeru. Jednako važne, kako egzistencijalno tako i teološki, bile su mističke, sakramentalne i estetske implikacije ideje svetog, čime su etički i logički dijelovi religije bili izvedeni iz iskustva prisutnosti božanskog, ali ne i obratno. Time mi je i Schleiermacher postao srodan kao što je bio i Ottu, potaknuvši nas obojicu na sudjelovanje u pokretu za liturgijsku obnovu i prevrednovanje kršćanskog i nekršćanskog misticizma.⁵⁵

50 »Mala, široko prihvaćena knjiga *Die Religiöse Lage der Gegenwart* (prevedena 1932. pod naslovom *The Religious Situation*) pokušala je dati svojevrsnu sveobuhvatnu analizu tekućih desetljeća našeg razdoblja.« U: Tillich, P., *Author's Introduction*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. xii.

51 Tillich, P., *Author's Introduction*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. xvi.

52 Tillich je Troeltschov *Socijalni nauk kršćanskih crkava* cijenio kao najveći teološki doprinos još od znamenitog djela *Povijest dogme* Adolfa v. Harnacka. Također je čitao i druga djela: *Kapital* Karla Marxa, *Ekonomija i društvo* Maxa Webera i *Filozofija religije* Heinricha Scholza.

53 Tillich je smatrao da je ova knjiga »ostala bez nekog šireg utjecaja«. No zato je potvrdio presudnu ulogu tog rada u razvijanju svojeg mišljenja: »(...) to je bila prva orijentacija u konfuznoj raznolikosti znanstvenih aktivnosti, i način utvrđivanja mjesta teološkog rada.«, u: Tillich, P., *Gesammelte Werke*, Renate Albrecht (ed), Stuttgart, Band I, 1959, str. 9. Tillichova prva knjiga je objavljena 1923, ali je prevedena i na engleski jezik: *The System of the Science According to Objects and Methods*, translated by Paul Wiebe, Lewisburg, 1981.

54 R. Otto, općenito poznat kao istraživač čovjekova iskustva »svetog« i autor istoimenog i vrlo utjecajnog djela *Sveto*, bio je Tillichov najbliži prijatelj i kolega u Marburgu.

55 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 6.

Na tom prvom protestantskom sveučilištu od vremena reformacije Tillich je trpio za sebe nepovoljno ozračje teološkog prodora Karla Bartha, a tu su bila i još dvojica priznatih stručnjaka, Rudolf Bultmann⁵⁶ i Martin Heidegger⁵⁷, koji su bili također na početku svojih karijera i imali velik utjecaj na studente, posebno na one zainteresirane za teološki i kulturni liberalizam. To ga je nadahnulo da pronalazi svoj put i vlastitu terminologiju, oduševljavajući studente neobičnim i pripovjedačkim načinom govora o Bogu i vjeri: »Tillich nije s Ottom govorio o Bogu kao 'potpuno drugom', niti s Barthom kao o 'nepoznatom strancu', nego kao *das Unbedingte* ili *the Unconditioned*, izraz kojim je zamjenjivao izraz 'apsolutan'.«⁵⁸ S Bultmannom se upoznao samo s distance, dok je Heidegger bio »otvoren« uglavnom kroz formalan odnos, ali je zato njegovo mišljenje ostavilo dubok utjecaj na Tillicha, koji nikada ne bi razvio svoju ontologiju na sebi svojstven način bez Heideggerova djela *Bitak i vrijeme*: »Prošle su godine prije nego što sam postao potpuno svjestan utjecaja ovog susreta na moje vlastito mišljenje. Odupirao sam se, pokušavao sam učiti, prihvatio sam novi način mišljenja više nego što mi je to dalo odgovora.«⁵⁹ Švicarski psihijatar i psiholog Carl Gustav Jung⁶⁰ je svojom interpretacijom mitoloških i religijskih simbola utjecao na Tillichovu teoriju simbola: »C. G. Jung je smatrao da je povijest protestantizma stalan 'ikonoklazam' ('razaranje slika', dakle religijskih simbola); dosljedno, odvajanje naše svijesti od univerzalnih ljudskih 'arhetipova' koji su prisutni u svačijoj podsvijesti.«⁶¹ Koliko je ovaj utjecaj bio velik, govori i činjenica da je Tillich i u Americi održavao brojne kontakte s analitičarima i savjetnicima iz ovog područja, tako da su ga neki nazivali 'terapeutski teolog', premda je za mnoge psihologe bio suviše filozofičan.

3. Na »razmeđu« filozofije i teologije

Položaj na razmeđu najviše dolazi do izražaja u Tillichovu istovremenom bavljenju ovim dvjema fundamentalnim disciplinama,⁶² koje su se na osobit način provlačile kroz cijelo njegovo mišljenje:

- 56 R. Bultmann je kao profesor Novog zavjeta kasnije stekao svjetski ugled svojim egzegetskim programom tzv. »demitologizacije« Evandelja.
- 57 M. Heidegger je kao profesor filozofije kasnije stekao svjetski ugled kao zagovornik egzistencijalizma, svojim vrlo utjecajnim djelom *Bitak i vrijeme*.
- 58 Pauck, W. & M., *Paul Tillich: His Life and Thought*, New York, London, 1976, str. 96.
- 59 Tillich, P., *Autobiographical Reflections*, in Kegley, C. W. /Bretall, R. W. (eds.), *The Theology of Paul Tillich*, New York, 1964, str. 14.
- 60 C. G. Jung je bio jedan od bliskih suradnika i učenika Sigmunda Freuda, kao i jedan od kreatora moderne dubinske psihologije, u kojoj su važnu ulogu imale njegove teorije simbola, kompleksa, arhetipova, kolektivnoga nesusjesnog i procesa individualizacije, što je sve zajedno nazivao »analitička psihologija«.
- 61 Tillich, P., *Author's Introduction*, in *Protestant Era*, Chicago, 1948, str. xix.
- 62 Više o tome u: Tillich, P., *On the Boundary Between Theology and Philosophy*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 30–41; Tillich, P., *Philosophy and Theology*, in *The Prote-*

Filozofska teologija je neobično ime katedre koju zastupam. To je ime koje mi odgovara bolje nego koje drugo, budući da je granična linija između filozofije i teologije središte mog mišljenja i rada. Međutim, sadrži li pojam »filozofska teologija« više nego osobno značenje? Ima li neki objektivni smisao? Je li opravdana takva kombinacija riječi?⁶³

Kao znanstvena disciplina koja je u funkciji Crkve, teologija nastoji interpretirati kršćansku vjeru s obzirom na ljudsku situaciju, posredujući pritom između dva pola: vječnog i vremenitog. Vječni pol je kršćanska poruka, a zadaća teologije je da razjasni i prikaže istinu te poruke. Vremeniti pol je ljudska situacija, a druga zadaća teologije je odgovoriti na potrebe te situacije, s tim da se pod pojmom »situacija« podrazumijeva sveukupnost čovjekovih kreativnih izražavanja u određenom razdoblju. S obzirom na ova dva pola Tillich razlikuje i dvije različite vrste teologije: kerigmatsku i apologetsku. Ako naglasimo nepromjenjivu istinu kršćanske poruke (*kerygma*) nasuprot promjenjivim zahtjevima različitih situacija, teologija je kerigmatska. Tillich je hvalio Bartha za stvaranje takve teologije, koja čuva kršćansku vjeru od relativnih i promjenjivih svjetovnih potreba. Njezina slaba strana je što odgovara na potrebe određene situacije poput »bačenog kamena«, uz opasnost da postane beznačajna. S druge strane, ako prvo pažljivo slušamo pitanja koja proizlaze iz vremenite situacije, potom na njih odgovaramo snagom vječne kršćanske poruke, teologija je apologetska ili »odgovarajuća«, ali ne u starom kompromitiranom smislu koji je iznjedrio taj pojam.

U Tillichovu smislu, apologetska teologija traži zajednički temelj između poruke i situacije, slušajući pitanja koja su nam postavljena u određenim situacijama prije odgovaranja u pojmovima kršćanske poruke. Opasnost takvog postupka je u tome što riječi poruke mogu biti izobličene usred buke mnoštva specifičnih pitanja. Međutim, on se odlučuje bezrezervno za ovaj drugi tip teologije iz dva razloga: jedan je činjenični, a drugi je iz uvjerenja. Činjenica je da je posljednjih dvjesto godina središnji problem teologije bio prilagođavanje kršćanske vjere suvremenom umu. On je uvjeren u mogućnost takve sinteze; štoviše, ona je i nužna ako kršćanstvo ne želi postati fosilizirana rijetkost.

Tillichov koncept »vrhunske brige«⁶⁴ je ključan za razumijevanje njegove filozofije religije, odnosno teologije. To je apstraktna formulacija glavne zapovijedi: »Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom sna-

stant Era, Chicago, 1948, str. 83–93; Tillich, P., *Being and Love*, in *Love, Power and Justice: Ontological Analyses and Ethical Applications*, New York, London, 1954, str. 18–24; Tillich, P., *Basic Concepts*, in *Biblical Religion and the Search for Ultimate Reality*, Chicago, 1955, str. 5–10; i u: Tillich, P., *The Truth of Faith and Philosophical Truth*, in *Dynamics of Faith*, New York, 1957, str. 102–109.

63 Tillich, P., *Philosophy and Theology*, in *The Protestant Era*, Chicago, 1948, str. 83. Tillich je prilikom svog imenovanja profesorom filozofske teologije na *Union Theological Seminary* 1937. cijeli svoj govor posvetio ovim dvjema disciplinama.

64 Koncept *vrhunske brige* — kao onoga što nas se bezuvjetno tiče (engl. *Ultimate Concern*, njem. *Das was uns unbedingt angeht*) provlači se kroz gotovo cijeli opus autorovih filozofsko-teoloških djela na različite načine i zavisno o temi koju obrađuje.

gom svojom!» (Pnz 6, 5). Ovaj koncept je izazivao mnoge kontroverze u kontekstu autorova filozofskog načina mišljenja i izražavanja, s naglaskom na grčku i njemačku idealističku filozofiju. On smatra da je Krist čovjekova vrhunska briga, odnosno »Novi Bitak« koji se očituje u Isusu kao Kristu: »Novi Bitak u Isusu kao Kristu je naša vrhunska briga.«⁶⁵ U tom smislu razlikuje i dva formalna kriterija svake teologije: »Objekt teologije je ono što nas se bezuvjetno tiče. Samo one tvrdnje su teološke koje se bave svojim predmetom na način da to može postati stvar naše vrhunske brige.«⁶⁶ Namjera je ovog kriterija, kojim se teologija razlikuje od drugih znanosti, omogućiti razliku između vrhunske i pripremne brige, tako da se teološka pitanja ne brkaju s drugim pitanjima koja za nas nemaju to vrhunsko ili odlučujuće značenje. Drugi kriterij se odnosi na sadržaj vrhunske brige: »Naša vrhunska briga je ta koja određuje naše postojanje ili nepostojanje. Samo one tvrdnje su teološke koje se bave svojim predmetom na način da to može postati stvar našeg bića ili nebića.«⁶⁷ U tom smislu se pojam »postojanje« ili »biće« ne odnosi na čovjekov život u vremenu i prostoru, nego na cjelinu ljudske stvarnosti, na strukturu, značenje i svrhu našeg postojanja.

Oba ova kriterija pokazuju Tillichov apologetski i egzistencijalni pristup teologiji, jer unatoč veličini i prvotnosti njezina »objekta«, on počinje subjektom i stavlja čovjeka i njegovu životnu situaciju u prvi plan svoga teološkog sustava. Teologija kao funkcija Crkve mora služiti njezinim potrebama, a svrha teološkog sustava je upravo u tome da zadovolji dvije temeljne potrebe: »priopćavanje istine kršćanske poruke i interpretacija te istine za svaku novu generaciju«⁶⁸, što ujedno određuje i autorovu metodu. Razvio je tzv. »metodu korelacije«, kojom je gradio svoj teološki sustav, a definirao ju je na sljedeći način: »Metoda korelacije objašnjava sadržaje kršćanske vjere kroz egzistencijalna pitanja i teološke odgovore u njihovoj međusobnoj ovisnosti.«⁶⁹

S druge strane, Tillich nam sugerira nekoliko definicija filozofije koja »nastoji razumjeti bitak sam, kategorije i strukture koje su zajedničke svim vrstama bića«⁷⁰; zatim »Filozofija je racionalno nastojanje u kojem se razmatra pitanje o bitku«⁷¹; ili »(...) filozofija je pokušaj odgovora na najopćenitije pitanje o prirodi stvarnosti i ljudske egzistencije«⁷², ili filozofija je »racionalan pristup stvarnosti u kojem je objekt stvarnost kao takva«.⁷³ Općenito je filozofiju poistovjećivao s ontologijom, koju je definirao kao »analizu onih struktura bitka koje susrećemo u

65 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 50.

66 *Isto*, str. 12.

67 *Isto*, str. 14.

68 *Isto*, str. 3.

69 *Isto*, str. 60.

70 Tillich, P., *Philosophy and Theology*, in *The Protestant Era*, Chicago, 1948, str. 86.

71 Tillich, P., *The Meaning of Philosophy*, in *Biblical Religion and the Search for Ultimate Reality*, Chicago, 1955, str. 5.

72 Tillich, P., *The Truth of Faith*, in *Dynamics of Faith*, New York, 1957, str. 90.

73 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 18.

svakom susretu sa stvarnošću⁷⁴, ili, na drugom mjestu, »(...) ontologija postavlja jednostavno i beskonačno teško pitanje: što to znači *biti*? Što je struktura, ono zajedničko svemu što jest, svemu što participira u bitku?»⁷⁵

Uspoređujući filozofiju i teologiju, uvidio je da se one istovremeno razdvajaju i spajaju. Razdvajaju se na mnogo načina, premda obje razmatraju pitanje o bitku. Filozofija nastoji spoznati strukturu bitka, dok se teologija više zanima za bitak koji kao takav određuje naše biće; filozof je samostalan u svojim istraživanjima, dok je teolog više uključen i predan s obzirom na svoje razmatranje istine kršćanske poruke ili objave. Izvor filozofskog istraživanja je cjelina stvarnosti, kako subjektivne tako i objektivne (*logos*), dok je izvor teologije Božja riječ (*Logos*), koja se u svojoj apsolutnoj punini objavila kroz jedinstven događaj utjelovljenja u Isusu Kristu. Premda obje odgovaraju na pitanje o bitku, filozofski sadržaj je kozmološki, a odgovor više apstraktan, dok je teološki sadržaj soteriološki, uz pretežno konkretne odgovore za ozdravljanje čovjeka i svijeta. Sažmimo rečeno: »(...) religija se bavi egzistencijalnim značenjem bitka, filozofija se teoretski bavi strukturom bitka.«⁷⁶

Pored svih razilaženja, filozofija i teologija su uravnotežene mnogim sličnostima koje dijele, a najvažnija od svih je da obje razmatraju bitak kao zajednički predmet. Kao što smo vidjeli, čovjekova vrhunska briga je briga o Bogu, odnosno, Tillichovim rječnikom, to je briga o Novom Bitku, a razmatranje bitka je oduvijek bilo predmet filozofije. Štoviše, egzistencijalna analiza koju nam daje teolog je po svojoj biti filozofska analiza, a i teološki odgovori moraju biti izraženi u ontološkim pojmovima. Stoga se može reći: »Filozofija i teologija nisu odvojene, nisu ni identične, ali su povezane, a njihova korelacija je metodološki problem protestantske teologije.«⁷⁷ Tillich je bio i ostao na razmeđu ovih dviju disciplina; kao teolog je nastojao ostati filozof, a kao filozof je nastojao ostati teolog.⁷⁸ No »granica« ne samo da razdvaja, ona je također i mjesto susreta, premda je u tom smislu bio svjestan određenih poteškoća: »Nakon najmanje dvije tisuće godina mišljenja posvećenog objašnjenju ovog problema, nije lako ponuditi novo rješenje. Međutim, to mora pokušati svaka nova generacija koliko god dugo teologija bude postojala, budući da je pitanje odnosa filozofije i teologije pitanje prirode teologije kao takve.«⁷⁹ Da se i sam okušao u tom zahtjevnom poduhvatu, pored svih ostalih ostvarenja, najviše svjedoči njegova *Sistematska teologija*, koja kao *magnum opus* predstavlja reinterpretaciju kršćanske teologije, na kojoj je radio gotovo cijeli život. Nešto o tome kaže u predgovoru prvog sveska: »Moja namjera, vjerujem

74 *Isto*, str. 20.

75 Tillich, P., *The Ontological Question*, in *Love, Power and Justice: Ontological Analyses and Ethical Applications*, New York, London, 1954, str. 19.

76 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. 230.

77 Tillich, P., *The Protestant Era*, Chicago, 1948, str. xxii.

78 Više o tome u: Tillich, P., *On the Boundary Between Theology and Philosophy*, in *Interpretation of History*, New York, London, 1936, str. 30–41.

79 Tillich, P., *Philosophy and Theology*, in *The Protestant Era*, Chicago, 1948, str. 83.

opravdana namjera, bila je prikazati metodu i strukturu teološkog sustava napisanog s jednog apologetskog gledišta, i nošenog u stalnoj korelaciji s filozofijom.«⁸⁰

5. Zaključak

Tillich je u djetinjstvu snažno doživio svoje roditelje i »romantičnu imaginaciju« prirode, čemu se uvijek iznova vraćao, dok je za vrijeme usporednog studija filozofije i teologije bio pod snažnim utjecajem njemačke poezije, luteranske teologije i filozofije klasičnog idealizma. Kasnije je njegovo mišljenje oblikovala filozofija egzistencije, Marxova društveno–ekonomska analiza, pokret njemačkih religioznih socijalista i likovna umjetnost, odnosno slikarstvo. Kroz iskustvo religioznog svojstva kulture Tillich je razvio i svoju teologiju kulture, koja će zauvijek ostati u središtu njegova zanimanja, a po mnogima i njegov najveći teološki doprinos. Posebnu pozornost autor je posvetio odnosu filozofije i teologije, koje premda različite, razmatraju bitak kao svoj zajednički predmet, koji je u njegovoj teologiji shvaćen kao »Novi Bitak« u Isusu kao Kristu.

The Distinctive Features of Tillich's Philosophico–Theological Thought

Dubravko Arbanas*

Summary

Paul Tillich, philosopher and theologian, is renowned today mainly for his philosophy of religion and theology of culture. Since discernment of the background and distinctive features of thought is important for the betterment of one's ability to follow and understand it, this paper shall endeavour to discuss the essential determinants of Tillich's philosophico–religious and theological thought which he developed through his numerous works in the field of culture, history, art, politics and science. The author's research was focused on the narrower fields of specific social and intellectual influences which were crucial to Tillich's development as a professional philosopher and theologian. The method of investigation used by the author involves an analysis of several of Tillich's autobiographical reports and relevant essays as well as of biographical reports by his close associates and friends. Through a critical analysis of these works, the author has come to the conclusion that the relationship between philosophy and theology was a central interest in Tillich's life and thought.

Key words: religion, philosophy, theology, culture, history, art, politics, science

80 Tillich, P., *Systematic Theology*, I, Chicago, 1951, str. vii.

* Mr. sc. Dubravko Arbanas, *Edunova* — *School of Informatics and Management*, Osijek. Address: Lorenza Jägerova 5, 31000 Osijek, Croatia. E–mail: adubravko@gmail.com